



نقش رشد هوشمند بر تحقق معیارهای هویت محله‌ای در جهت دستیابی به توسعه شهری

(مورد مطالعه: محله نوغان شهر مشهد)

چکیده:

در دهه‌های گذشته، واحدهای محله‌ای در شهرها، هویت‌بخش و القاء‌کننده حس تعلق مکانی به ساکنین خود نیز بودند؛ اما به‌مرور زمان و به‌موازات توسعه کالبدی افسارگسیخته و مبتنی بر اهداف صرف کالبدی و اقتصادی، به‌تدریج مرزهای کالبدی محله را نابود ساخته و آن را از عنصر هویت‌بخشی تهی نموده است. یکی از اهداف اجتماعی منجر به رشد هوشمند شهری تقویت تعاملات اجتماعی و نیز افزایش حس تعلق و وابستگی به مکان در واحدهای محله‌ای می‌باشد. پژوهش حاضر باهدف بررسی نقش رشد هوشمند بر تحقق معیارهای هویت محله‌ای در جهت دستیابی به توسعه شهری در محله نوغان شهر مشهد صورت پذیرفته است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و داده‌های مورد نیاز به دو شیوه پیمایشی (پرسشنامه) و اسنادی جمع‌آوری شده‌اند، داده‌ها با استفاده از نرم افزار Spss و با کمک آزمون تی تست تک نمونه‌ای مورد سنجش واقع شده است. نتایج تحقیق فوق نشان می‌دهد که محله نوغان در شهر مشهد از لحاظ شاخص‌های هویت کالبدی و فرهنگی در بالاترین سطح و از لحاظ شاخص‌های رشد هوشمند در سطح متوسط قرار دارد.

واژگان کلیدی: رشد هوشمند، هویت محله‌ای، توسعه شهری

۱-مقدمه و بیان مسئله

تمرکز بیش از اندازه جمعیت و افزایش تعاملات و فعالیت‌ها در شهرها موجب افزایش مشکلات زیست‌محیطی، فشار بر روی محیط شهری، افزایش اختلاف طبقاتی و بی‌عدالتی در دسترسی گروه‌های اجتماعی متفاوت، به منابع و امکانات شده و در نهایت به‌غیر از ساخت‌وسازهای بدون برنامه‌ریزی و غیراصولی، ساخت فضایی شهر را دچار تحول نموده است. (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۹: ۲). عوامل بیان‌شده، سبب گسترش افقی شهر شده که در صورت عدم مدیریت صحیح، پیامدهای نامطلوبی مانند آلودگی‌های زیست‌محیطی، کاهش فضای سبز، نابودی زمین‌های کشاورزی، دسترسی محدود به سیستم حمل‌ونقل عمومی، زیرساخت‌های ناکافی، پایین آمدن کیفیت خدمات‌رسانی و فاصله گرفتن از محل کار و فعالیت را در بردارد. (keno Terfa et al 2019:2). لذا اهمیت ایجاد الگوی رشد هوشمند از سوی مدیران و برنامه‌ریزان شهری مدنظر قرار گرفته است تا با کمک راه‌حل‌های این الگو، گامی در جهت کاهش رشد پراکنده شهری و افزایش کیفیت زندگی شهری برداشته شود. رشد هوشمند یک نظریه شهری می‌باشد با دیدی جامع به‌منظور ترویج الگوی توسعه شهری می‌باشد و در اوایل دهه ۱۹۷۰ به ارائه آن پرداخته نموده است. نظریه بیان‌شده، با توسعه فشرده و ترکیبی، محله‌های قابل پیاده‌روی و ایمن، در دسترس بودن حمل‌ونقل انبوه و فضای سبز محافظت‌شده، مشخص می‌شود. (Mohammed et al, 2016:1). محله‌ها در کالبد شهر قرار دارند و محیطی برای زندگی شهری می‌باشد، که دارای خصوصیات یکدست و مشابه نیز هست و ناظر عملاً می‌تواند به آن‌ها وارد شود. یکی از علل نابودی مکان و هویت مکانی در شهرها، تضعیف نقش محلات می‌باشد؛ زیرا محله به‌عنوان شاکله هویت بخشی و معنا بخشی به مکان‌های شهری هست؛ به‌طوری‌که راپاپورت (۱۹۹۷) محله را ابزاری توصیف می‌نماید که ساکنان با بهره‌گیری از آن، هویت خود را بازمی‌یابند و به توانایی معرفی خود در سطح فردی یا جمعی می‌رسند (خادم موخر و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۱). در گذشته محلات بیش از امروز از یکدیگر تمایز داشته‌اند زیرا علاوه بر سیمای محله، ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی ساکنین آن‌ها با یکدیگر متفاوت بوده است. طی سالیان متمادی محلات به‌عنوان بخشی جدانشدنی از محیط شهری محسوب می‌شدند، بخش زیادی از بار معنایی و هویتی شهر بر عهده محلات می‌باشد؛ محلات احساس هویت و تعلق به محیط را در بین ساکنان خود گسترش می‌دهند. (رحمانی و پور جعفر، ۱۳۹۵: ۲۰).

۲-پیشینه تحقیق

بررسی‌های صورت گرفته از سوی پژوهشگران نشان‌دهنده آن است که تاکنون مطالعات متعددی در زمینه شهر هوشمند و هویت محله‌ای صورت گرفته است.

جدول ۱: تحقیقات انجام‌شده مرتبط با رشد هوشمند و هویت محله‌ای

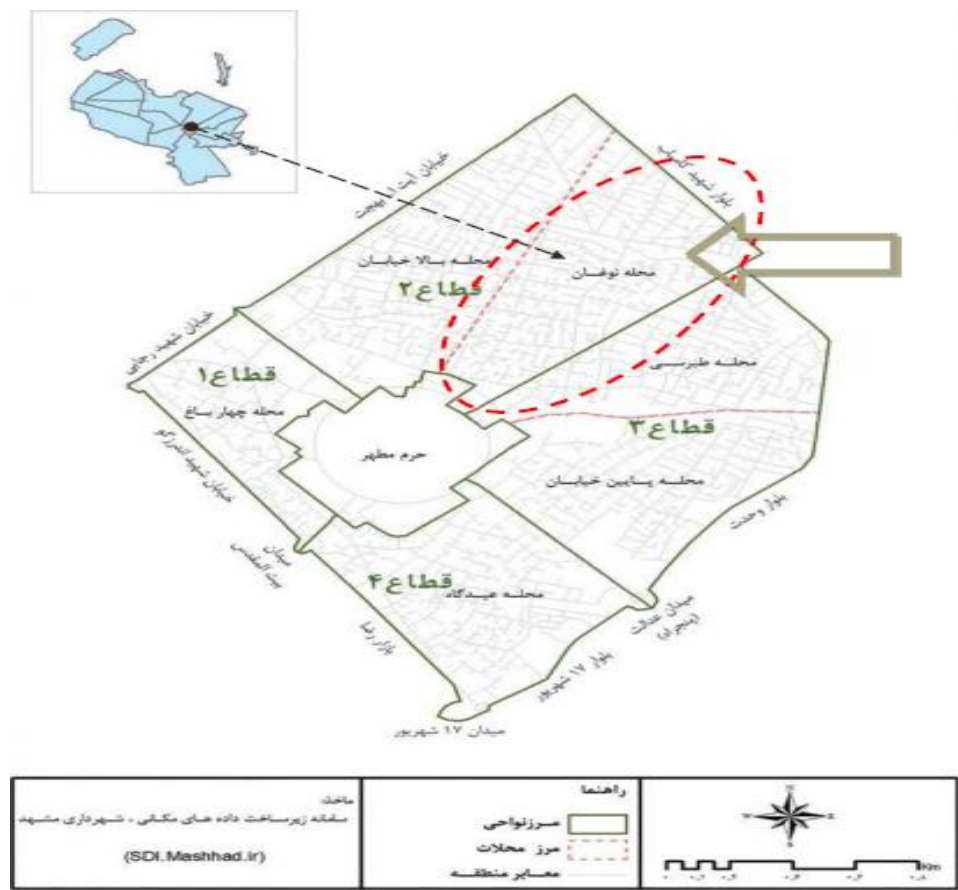
نویسنده	سال انتشار	عنوان	یافته‌ها
---------	------------	-------	----------

رهنما، محمد رحیم و همکاران	۱۴۰۱	بررسی تأثیر رشد هوشمند بر کیفیت زندگی مطالعه موردی: منطقه ۸ شهرداری مشهد	نتایج پژوهش بیانگر آن می‌باشد که وضعیت مطلوب منطقه ۸ به لحاظ شاخص‌های رشد هوشمند با میانگین ۳/۱۹ و کیفیت زندگی با میانگین ۳/۳۱ می‌باشد؛ به عبارتی دیگر، در محلاتی که به لحاظ شاخص‌های رشد هوشمند دارای وضعیت مطلوب هستند، ساکنین رضایت بیشتری از کیفیت زندگی در آن محلات دارند.
ملک حسینی، عباس و مؤمنی اصفهانی، سمانه	۱۳۹۹	تحلیل و ارزیابی میزان تأثیرگذاری شاخص‌های رشد هوشمند بر توسعه شهری اراک	نتایج پژوهش بیانگر آن می‌باشد که شاخص کالبدی-کاربری اراضی مهم‌ترین شاخص رشد هوشمند در توسعه شهری اراک می‌باشد همچنین در پایان با توجه به نتایج پژوهش و نیازهای شهر اراک، راهکارهایی در جهت اجرای هر چه بهتر توسعه هوشمند ارائه گردیده است.
بردی آنا مراد نژاد و همکاران	۱۳۹۷	تحلیل کالبدی فضایی نواحی شهری بر اساس شاخص‌های رشد هوشمند شهری (مطالعه موردی شهر بابل)	نتایج پژوهش نشانگر آن می‌باشد که ناحیه چهار شهر بابل که در بافت مرکزی واقع شده است بهترین شرایط و ناحیه بدترین شرایط را داراست و از لحاظ سطح‌بندی شاخص‌های رشد هوشمند نواحی یک و دو . پس از آن ها ناحیه سه می‌بایست بیشترین توجه مدیران شهری جهت رفع محرومیت را به خود اختصاص نمایند.
فرجی و همکاران	۱۳۹۷	تحلیل الگوهای رشد هوشمند با تأکید بر نظریه رشد هوشمند شهری (مطالعه موردی منطقه ۲۲ کلان‌شهر تهران)	نتایج پژوهش نشانگر آن می‌باشد که توسعه کالبدی منطقه مورد مطالعه در دوره ده ساله به طور پراکنده و بیش از افزایش جمعیت بوده و افزایش قیمت اراضی، تصمیم‌گیری‌های مستقل در حیطه بخش‌های دولتی و خصوصی، قماربازی در زمین از با اهمیت‌ترین عوامل تأثیرگذار در آن بوده است.
زنگنه شهرکی و همکاران	۱۳۹۷	نقش رشد هوشمند شهری در تقویت هویت محله‌ای مورد مطالعه محله چهار	نتایج پژوهش حاکی از برتری محله تیموری در شاخص‌های رشد هوشمند می‌باشد. از دیگر نتایج این تحقیق، وجود رابطه معنی‌دار مثبت بین میانگین نمره رشد هوشمند و هویت محله‌ای است.

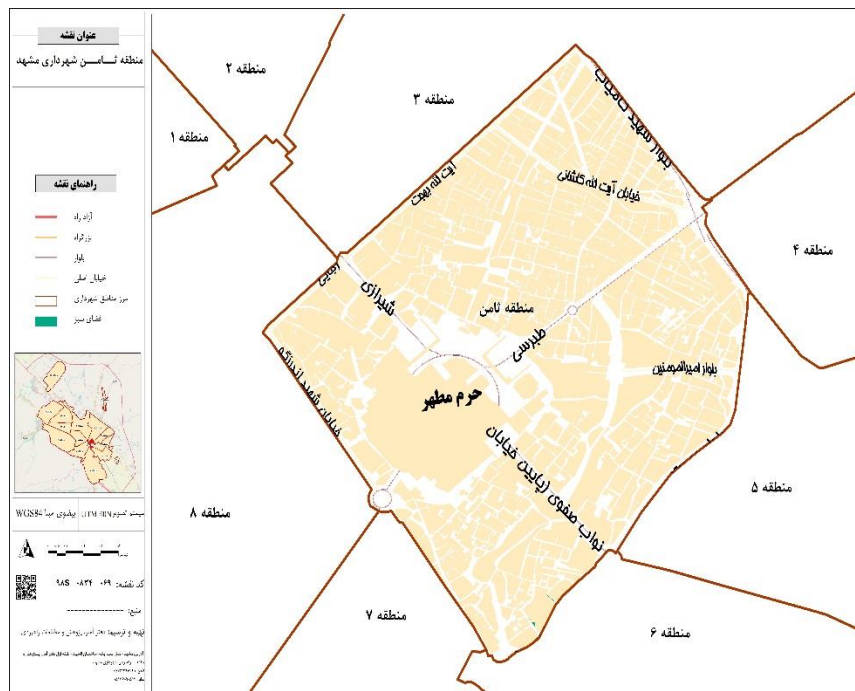
تیموری، دریان نو، توحید و طرشت منطقه دو شهر تهران			
سرایی و همکاران	۱۳۹۴	ارزیابی هویت محله‌ای در شهر جهرم	نتایج تحقیق نشانگر پایین بودن تعلق خاطر در بین پاسخ‌دهندگان نسبت به محل زندگی‌شان می‌باشد. همچنین نتایج آزمون همبستگی بیان می‌دارد که بین دو متغیر میزان تعلق مکانی و میزان تمایل به مشارکت نیز رابطه وجود دارد.
Wey wang-Ming	۲۰۱۵	برنامه‌ریزی رشد هوشمند و حمل‌ونقل محور و انتخاب یک سایت جهت جانمایی ایستگاه مترو در تایپه، تایوان	با بهره‌گیری از مدل‌های FAHP و DEA به انتخاب بهترین گزینه جهت مکان ایستگاه جدید مترو در تایپه پرداخته شد که نتایج نشان می‌دهد یک استراتژی مطلوب برای افزایش کیفیت زندگی شهروندان و بهره‌مندی از الگوهای کاربری ترکیبی، TOD است که سبب حفاظت از محیط‌زیست و زندگی سالم‌تر نیز می‌شود.
Banzhaf&Lavery	۲۰۱۰	آیا مالیات زمین می‌تواند به مهار پراکندگی شهری کمک نماید؟ شواهدی از الگوی رشد در پنسیلوانیا	نتایج پژوهش بیانگر آن می‌باشد که اخذ مالیات از تفکیک اراضی به عنوان سلاحی در مقابل پراکندگی عمل می‌نماید و موجب متراکم سازی واحدهای مسکونی می‌شود.
Flori Bahi	۲۰۰۸	تعیین فرآیند هویت مکانی و رضایت از محله	نتایج پژوهش فوق بیانگر آن می‌باشد که تعیین سطح هویت نسبت به محله و نیز فرد، بر اساس مقیاس هویت شهری لالی، نیز اندازه‌گیری شده است. ضریب همبستگی نیز در دو متغیر مدت زمان سکونت و سطح هویت محله‌ای نیز دارای یک رابطه مثبت و معنادار در میان دو متغیر را نشان می‌دهد.

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

این پژوهش به بررسی نقش رشد هوشمند بر تحقق معیارهای هویت محله‌ای در جهت دستیابی به توسعه شهری در محله نوغان شهر مشهد می‌پردازد. محله نوغان در منطقه ثامن و شهر مشهد و نیز استان خراسان رضوی واقع می‌باشد. کلان‌شهر مشهد در انتهای جنوبی دشت توس واقع شده است و رشته‌کوه هزار مسجد در شمال شرقی و رشته‌کوه بینالود در غرب و جنوب غربی آن قرار دارد. متوسط ارتفاع شهر مشهد حدود ۹۷۰ متر می‌باشد و شیب عمومی دشت مشهد بسیار پایین و کمی بیش از ۵ در هزار است. کلان‌شهر مشهد با ۳۵۱ کیلومترمربع مساحت، دومین شهر پهناور ایران بعد از تهران می‌باشد. همچنین کلان‌شهر مشهد، مرکز شهرستان مشهد و استان خراسان رضوی است و در شمال شرقی استان و کشور واقع شده است؛ این شهر از شمال به شهرستان کلات و از شمال غربی به شهرستان درگز و از غرب به شهرستان‌های چناران و نیشابور و از شرق به شهرستان‌های سرخس و تربت‌جام و از جنوب و جنوب غربی به شهرستان‌های فریمان و تربت‌حیدریه محدود می‌شود. محله نوغان در واقع یکی از آبادی‌های معتبر و معروف حومه شهر توس قبل از پیدایش شهر مشهد بوده است. هسته اولیه شهر مشهد از به هم پیوستن نوغان و دهکده سناباد تشکیل شده است. و به تدریج با رشد نوغان به صورت یک محله باقی‌مانده است. حدود ده محله نوغان در مطلع الشمس چنین ذکر شده است. محله نوغان مابین شمال و مشرق حرم حضرت رضا (ع) عرض عریضی دارد. محله نوغان واقع در منطقه ثامن، یکی از مناطق ۱۳ گانه شهرداری مشهد قرار دارد. این منطقه جزء هسته اولیه تشکیل شهر بوده است و حرم مطهر را در خود جای داده است. محله نوغان محدوده بزرگ‌تری نسبت به حال حاضر شامل می‌شده است. اکنون و بنا بر نام‌گذاری معابر موجود خیابان حدفاصل میدان طبرسی و کوچه دریادل به عنوان راسته اصلی نوغان شناخته می‌شود. خیابان اصلی این محله به نام راسته نوغان است که کوچه‌هایی از آن منشعب می‌باشد. راسته نوغان در واقع بازار اصلی این محله بوده که در جهت شمالی- جنوبی قرار گرفته و انتهای شمالی آن به دروازه نوغان و انتهای جنوبی آن به چهارسوق (تقاطع کوچه سیاهان و نوغان) منتهی می‌شده است.



شکل ۱- نقشه محله نوغان در منطقه ثامن مشهد، مأخذ: پورتال شهرداری مشهد



شکل ۲: موقعیت منطقه ثامن، مأخذ: اطلس محلات شهر مشهد

۴- مبانی نظری

۱-۱ تعریف و خصوصیات رشد هوشمند و هویت محله‌ای

در سال ۱۹۷۰، برنامه ریزان شهری و حمل‌ونقل، شروع به ترویج ایده‌ی جوامع و شهرهای فشرده نمودند؛ پس از آن نیز ایده‌ی پیتز کالتروپ، با عنوان روستا شهرها که بر پایه‌ی حمل‌ونقل عمومی، پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری به جای استفاده از اتومبیل بود، اقبال عمومی را نیز دارا شد. مشکل تهیه‌ی زمین و هزینه‌های زیاد آن جهت احداث ساختمان و تعریض بزرگراه‌ها (به خصوص تخریب زمین‌های با ارزش تاریخی و حفاظت‌شده) موجب شد برخی سازمان‌ها، ایده‌های دیگری را برای متمایل ساختن طرح‌های حمل‌ونقل به سوی استفاده از وسایط نقلیه‌ی عمومی مطرح نمایند. سازمان حفاظت محیط‌زیست آمریکا رشد هوشمند را به عنوان راهی در جهت کاهش آلودگی هوا پیشنهاد نمود. رشد را نوعی از برنامه‌ریزی می‌توان دانست که با استفاده از فاکتورهای اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی توسعه را به نواحی بایر و مجهز به زیرساخت‌های لازم و یا نواحی که می‌توانند به تأسیسات مورد نیاز تجهیز شوند، هدایت نمود. (Walmesley, 2006:13).

به اعتقاد آنتونی داون رئیس بخش اقتصادی موسسه بروکینگز، رشد هوشمند شهری، رشدی می‌باشد که دارای خصوصیات زیر می‌باشد:

۱- توسعه‌ی پیرامونی را محدود می‌سازد.

۲- کاربری زمین را با تراکم بالا تشویق می‌نماید.

۳- تأکید بر منطقه بندی مختلط دارد.

۴- سفرهایی را که با وسایل نقلیه‌ی شخصی صورت می‌گیرد، کاهش می‌دهد.

۵- بر بازسازی و تجدید حیات مناطق قدیم توجه دارد.

۶- از فضاهای باز حفاظت می‌نماید.

تحقیقات بیان می‌دارد که اصول ذکرشده به‌صرفه جویی‌های مالی و رشد اقتصادی منجر می‌شود. گزارش اخیر موسسه‌ی بروکینگز سه روش کارآمد را نیز مطرح می‌نماید که بر اساس آن‌ها، استفاده از رشد هوشمند به ارتقای اقتصادی محلی یا ناحیه‌ای نیز منجر می‌شود.

درروش نخست؛ با تمرکز توسعه پیرامون زیرساخت‌های موجود، هزینه‌های خدمات عمومی کاهش می‌یابد. درنتیجه جاده‌های کمتری نیز لازم خواهد بود، عبور و مرور مردم و گشت جاده‌ای پلیس نیز کاهش خواهد یافت. درروش دوم؛ بازار کار انبوه، مراکز شهری سالم‌تر، تراکم کمتر، دلایل بازدهی بیشتر کارمندان و زیادشدن میزان درآمد آن‌ها در ناحیه در طی زمان مورد شناسایی قرار می‌گیرد. درروش سوم؛ نیز به دنبال بهبود وضعیت اقتصادی یک شهر کاهش فقر مشاهده‌شده و در حومه‌ها نیز افزایش درآمد، افزایش قیمت منازل و جمعیت را نیز در پی دارد. (Humstone, 2004: 11).

لینچ محلات را به‌عنوان مناطق گسترده‌ای که به دلیل دارا بودن از برخی ویژگی‌های مشترک و برجسته قابل شناسایی اند، تعریف می‌نماید؛ به صورتی که فرد به‌طور ذهنی ورود به آن را حس می‌کند. (چپ من، ۱۳۹۴: ۱۹۰). انسان ساکن در محلات کلان‌شهرهای امروز از فضای محله خود آشنایی ندارند و در تصویر ذهنی آن‌ها محله جزئی از شهر محسوب می‌شود. محله‌ها در حال حاضر خصوصیات سنتی خود را از دست داده است و همواره احساس بی‌ریشگی و سرگردانی را نیز بر انسان‌های ساکن در آن القا می‌نماید. (وحید و نگینی، ۱۳۹۱: ۳۵).

ساخت و شکل‌گیری هویت محله‌ای را نیز می‌توان به‌عنوان یک فرآیند پیچیده مکانی-اجتماعی در محدوده شهرشناسی به شمار می‌آورد. (رابرتسون و همکاران، ۲۰۰۸: ۴۲). هویت بخشی محله‌ای را می‌توان به‌عنوان مقدمه موضوع تقسیمات کالبدی شهر و چگونگی ابعاد و سلسله‌مراتب آن تلقی نمود، و در حال حاضر به ضرورتی کلی در مباحث برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. از سوی دیگر مفهوم محله در برنامه‌ریزی و طراحی شهری، از آن‌رو جایگاهی برجسته پیدا می‌کند که با هویت بخشی به آن می‌توان حس تعلق به مکان و به‌نوعی حس فضا و هویت شهروندان را تقویت نمود. (جهانی دولت‌آباد، ۱۳۹۲: ۸۲). به‌صورت کلی، یک مکان جغرافیایی علاوه بر بعد مادی، از یک بعد غیرمادی نیز برخوردار می‌باشد و احساساتی در ساکنین خود پدید می‌آورد، و نیز با استفاده از این احساسات، به‌نوعی تعلق مکانی را در افراد پدید می‌آورد که منجر به شکل‌گیری هویت مکانی می‌شود و همراه با برنامه‌ریزی پست‌مدرن عمدتاً در سطح محله‌های شهری مطرح می‌شود. (رهنما و رضوی، ۱۳۹۱: ۳۰). اختلاط کاربری‌ها می‌تواند حس مکانی محلات را نیز با ایجاد کردن فرصت‌هایی در جهت فعل و انفعالات اجتماعی و در اینکه

مردم در یک فرصت می‌توانند به‌قدر کافی یکدیگر را ملاقات نمایند، افزایش و توسعه دهند و این‌چنین، روحیه‌ی اجتماعی را می‌توان تقویت کرد. (حسین زاده دلیر و صفری، ۱۳۹۱: ۱۲۱).

۴-۱- محله به‌عنوان یک میراث تاریخی

از گذشته تاکنون محله به‌عنوان جزء اصلی از سازمان نظام شهری ایران حساب می‌شده است، و در طول دوران گذشته محلات شهری دارای اعتبار خاصی بودند و هر محله به‌صورت یک واحد فیزیکی با هویت کاملاً مجزا اجتماعی در درون شهرها نیز قابل‌شناسایی بودند. (امیر حاجیلو و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۴). محله در تصویر شهر دارای نقش نمادینی می‌باشد که سیمای اجتماعی در محله، وحدت عمومی در میان اعضای آن نمایان می‌باشد لذا معیار محله بیشتر اجتماعی هست تا طبیعی؛ زیرا محله را می‌توان با نظم اقتصادی-اجتماعی تشکیل نمود و در اکثریت سازمان‌های شهری امروزی می‌توان شاهد فعالیت‌های اجتماعی و الگوهای زندگی محله‌ای باشیم. سازمان خانوادگی و نزدیکی همسایگی امتیاز بزرگی در بسترهای محلی به شمار می‌روند. محله را می‌توان با جنبه‌های فیزیکی و ریخت‌شناسی اعم از: موقعیت در شهر، دوره ساخت، کارکردها و گروه‌های اجتماعی معلوم و غیره نیز معین نمود. واقعیت جغرافیایی محله نیز پیچیده می‌باشد و برخی جغرافیدانان آن را به‌نوعی تیپولوژی ساده در تقسیم کارکردها و کاربری اراضی معرفی می‌نمایند. (ربانی، ۱۳۸۵: ۱۵۳-۱۵۵).

۴-۲- محله از منظر شهرسازی

در نگاه نخست نیز می‌توان هر شهر را از ویژگی‌های محله‌های مسکونی و توسعه‌های موجود در آن شناسایی نمود روند توسعه‌های موجود در شهرها نیز، به‌ویژه در شهرهای بزرگ نشان‌دهنده آن می‌باشد که مناطق مسکونی به علت توسعه نابسامان و آشفته، در معرض نابودی شخصیت و هویت کهنه خود قرار گرفته‌اند، لذا شهر سازان حال حاضر ایران باید علاوه بر وظایف همیشگی یک شهر ساز، کم و کاستی‌هایی را که در دهه‌های گذشته به فراموشی سپرده‌شده را نیز جبران نمایند. پایداری هویت در محله نیز با ارجاع به ریشه‌ها و خاستگاه‌های گذشته آن نیز قابل‌دستیابی می‌باشد. نظم فضاها، اشباع و خالی، خوانایی فضا و نیز سیمای محله‌ای و کیفیت‌های بصری مناطق مسکونی در گذشته از جمله ارزش‌هایی بودند که در ذهن مردم تداعی شده است. درواقع، مجموعه‌ای از این موارد نیز هویت محله‌های مسکونی را تشکیل می‌دهد و نیاز به بقا و پایداری را در آن ضروری می‌نماید.

۴-۳- محله‌های شهری و هویت محله‌ای

محله‌های شهری یکی از بااهمیت‌ترین انواع یا سطوح مکان‌های تأثیرگذار بر شکل‌گیری هویت افراد یا ساکنان آن به شمار می‌آیند. به عبارتی، هویت محله‌ای یکی از اشکال هویت مکانی نیز محسوب می‌شود. از زمان‌های گذشته، محله‌های مسکونی در شهرها به‌عنوان سلول‌های زندگی در شهر دارای نقشی اساسی در زندگی ساکنانشان نیز می‌باشند. به این معنی که با تجمع افراد دارای ویژگی‌های مشترک در یک محدوده، آن قسمت از شهر هویت خاص و شناخته‌شده‌ای را نیز دارا می‌باشند که سبب تفاوت آن از دیگر بافت‌های پیرامون می‌شود. ساخت و شکل‌گیری هویت محله‌ای را نیز می‌توان به‌عنوان یک فرآیند پیچیده مکانی-اجتماعی در محدوده شهرشناسی

محسوب نمود. (رابرتسون و همکاران، ۲۰۰۸: ۴۲). هویت بخشی محله‌ای را می‌توان به‌عنوان مقدمه موضوع تقسیمات کالبدی شهر و چگونگی ابعاد و سلسله‌مراتب آن تلقی نمود، و در حال حاضر به ضرورتی کلی در مباحث برنامه‌ریزی شهری مبدل شده است. از جهت دیگر مفهوم محله در برنامه‌ریزی و طراحی شهری، از آن‌رو جایگاهی ویژه پیدا می‌نماید که با هویت بخشی به آن می‌توان حس تعلق به مکان و به‌نوعی حس فضا و هویت شهروندان را نیز تقویت نمود. (جهانی دولت‌آباد، ۱۳۹۲: ۸۲). اختلاط کاربری‌ها نیز می‌تواند حس تعلق مکانی محلات را با ایجاد نمودن فرصت‌هایی در جهت فعل و انفعالات اجتماعی و در اینکه مردم در یک فرصت می‌توانند به‌قدر لازم همدیگر را ملاقات نمایند، افزایش و توسعه دهد و بدین ترتیب، روحیه اجتماعی را می‌توان تقویت نمود. (حسین زاده دلیر و صفری، ۱۳۹۱: ۱۲۱). رشد هوشمند از محلاتی حمایت می‌نماید که حسی از تعلق محلی ایجاد نموده و بنابراین به دنبال یک بافت اجتماعی یکپارچه می‌باشد که منافع اقتصادی را نیز در پی دارد. طرح‌های رشد هوشمند که شامل گذرگاه‌های عابر پیاده، مراکز شهر، خیابان‌های مسکونی باریک‌تر و پارک‌هاست، به روابط متقابل اجتماعی کمک می‌نماید. فضاهای خیابانی که در آن‌ها می‌توان پیاده‌روی و یکدیگر را ملاقات نمود، اساسی‌ترین عامل سازنده ارتباطات درون محله‌ها هستند (دولتی، ۱۳۸۶: ۱۶). پیاده‌روهای مناسب می‌توانند موجب افزایش حس تعلق مکانی شهروندان نسبت به محله‌های خود باشند (دهقانی الوار، ۱۳۹۳: ۸۳). پیاده‌روی، مهم‌ترین امکان برای مشاهده مکان‌ها و فعالیت‌ها و احساس شور و تحرک زندگی و کشف ارزش‌ها و جاذبه‌های نهفته در محیط شهر به حساب می‌آید

۴-۴- عوامل هویت بخش شهری

شناخت هویت شهر بایستی بر پایه مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود؛ مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده شخصیت یک شهر عبارت‌اند از: مؤلفه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی می‌باشد که این موارد هرکدام صفات و متغیرهای خاص خود را دارا هستند. از جمله متغیرهای این مؤلفه‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

مؤلفه‌های طبیعی: کوه، رود، تپه، دشت و.....

مؤلفه‌های مصنوع: تک بناها، راه، محله، میدان، بلوک‌های شهری و.....

مؤلفه‌های انسانی: فرهنگ، زبان، مذهب، آداب و رسوم، سواد و..... (بهزاد فر ۱۳۸۶: ۵۴-۵۶).

۴-۵- پیشینه، تعریف و خصوصیات رشد هوشمند

در سال ۱۹۷۰، برنامه ریزان شهری و حمل‌ونقل، شروع به ترویج ایده‌ی جوامع شهرهای فشرده نمودند؛ پس از آن ایده‌ی پیترو کالتروپ، با عنوان روستا شهرها که بر پایه‌ی حمل‌ونقل عمومی، پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری به‌جای استفاده از اتومبیل بود. با استقبال عمومی روبه‌رو شد. معمار دیگری به نام آندرز دوانی ایده‌ی تغییر قوانین طراحی برای ارتقای مفهوم اجتماع و کاهش استفاده از اتومبیل را نیز مطرح نمود.

مشکل تهیه‌ی زمین و هزینه‌های زیاد آن جهت احداث ساختمان و تعریض بزرگراه‌ها (به‌ویژه تخریب زمین‌های باارزش تاریخی و حفاظت‌شده) موجب شد برخی سازمان‌ها، ایده‌های دیگری را برای متمایل ساختن طرح‌های

حمل و نقل به سوی استفاده از وسایط نقلیه عمومی مطرح سازند. سازمان حفاظت محیط زیست آمریکا رشد هوشمند را به عنوان راهی برای کاهش آلودگی هوا نیز پیشنهاد نموده است.

رشد نوعی از برنامه ریزی می باشد که با استفاده از فاکتورهای اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی توسعه را به نواحی بایر و مجهز به زیرساخت های لازم و یا مناطقی که می توانند به تأسیسات مورد نیاز تجهیز شوند، هدایت می نماید (walmesley, 2006:13). شهرداری های شهرهای بزرگ، گروه های تجاری بخش مرکزی شهری و سرمایه گذاران غیردولتی اغلب رشد هوشمند را به عنوان ابزاری برای باز زنده سازی محلات و مراکز شهری، بدون تأثیرات منفی بر روی شرایط اجتماعی یا محیط زیست با ارزش مورد توجه قرار داده اند. در نهایت، رشد هوشمند، اصطلاح رایجی برای یکپارچه سازی سیستم حمل و نقل و کاربری اراضی می باشد که از توسعه های فشرده و کاربری های مختلط در مناطق شهری حمایت نموده است و در تقابل با توسعه های اتومبیل محور و پراکنده در حاشیه ی شهر قرار می گیرد. رشد هوشمند به خلق الگوهای کاربری اراضی قابل دسترس، بهبود فرصت های حمل و نقلی، خلق جوامع قابل زیست و کاهش هزینه های خدمات عمومی منجر می شود (liman, 2005:5).

به اعتقاد آنتونی داون، رئیس بخش اقتصادی موسسه بروکینگز، رشد هوشمند شهری، رشدی می باشد که دارای ویژگی های ذیل هست:

- ۱- توسعه ی پیرامونی را محدود می سازد.
 - ۲- کاربری زمین را با تراکم بالا تشویق می نماید.
 - ۳- بر منطقه بندی مختلط تأکید دارد.
 - ۴- سفرهایی را که با وسایل نقلیه شخصی صورت می گیرد، کاهش می دهد.
 - ۵- بر بازسازی و تجدید حیات مناطق قدیمی توجه دارد.
 - ۶- از فضاهای باز حفاظت می نماید.
- پژوهش ها نشان می دهد که اصول مذکور به صرفه جویی های مالی و رشد اقتصادی منجر می شود. گزارش اخیر موسسه ی بروکینگز سه روش کارآمد را مطرح می نماید که بر اساس آن ها، استفاده از رشد هوشمند به ارتقای اقتصادی محلی یا ناحیه ای منجر می شود.
- در روش نخست؛ با تمرکز توسعه پیرامون زیرساخت های موجود، هزینه های خدمات عمومی کاهش می یابد. در نتیجه جاده های کمتری مورد نیاز خواهد بود، عبور و مرور مردم و گشت جاده ای پلیس کاهش خواهد یافت.
- در روش دوم؛ بازار کار انبوه، مراکز شهری سالم تر، تراکم کمتر، دلایل بازدهی بیشتر کارمندان و بالا رفتن میزان درآمد آن ها در ناحیه در طی زمان مورد شناسایی قرار می گیرد. در روش سوم؛ به دنبال بهبود وضعیت اقتصادی یک شهر کاهش فقر مشاهده شده و در حومه ها نیز افزایش درآمد، افزایش قیمت منازل و جمعیت را در پی

دارد (Humstone, 2004:11). رشد هوشمند واکنشی برای پراکندگی محسوب می‌شود. پراکندگی به دلیل هزینه‌های فزاینده‌ی مسکن، تراکم بالای ترافیک و به وجود آمدن هزینه‌های زیرساختی غیرضروری مورد انتقاد واقع شده است؛ درحالی‌که هدف رشد هوشمند در تعادل قرار دادن نیازهای افراد با مشاغل و توسعه‌ی اقتصادی می‌باشد (Peiser, 2001:277-278).

۴-۶- اصول رشد هوشمند

راهبرد رشد هوشمند اصول اساسی زیر را مورد توجه قرار می‌دهد که جوامع مختلف با توجه به شرایط جغرافیایی و اقتصادی - اجتماعی ویژه‌ی خود می‌توانند با برخی از این اصول انطباق پیدا کنند. این اصول عبارت‌اند از:

* کاربری‌های مختلط

* استفاده از ساختمان‌های فشرده

* خلق فرصت‌های مختلف انتخاب مسکن

* ایجاد محلات قابل پیاده‌روی

* ایجاد جوامع متمایز و جذاب با تأکید شدید بر مفهوم مکان

* حفاظت از فضاهای باز، زمین‌های زراعی، زیبایی‌های طبیعی و زیست‌محیطی آسیب‌پذیر

* هدایت و توانمند ساختن توسعه در جوامع کنونی

* ایجاد فرصت‌های متنوعی از حمل‌ونقل

* قابل پیش‌بینی، منصفانه و تمرکز بر بخش کردن تصمیمات توسعه

* تشویق شهروندان به مشارکت پایدار در تصمیمات مربوط به توسعه

با قبول این حقیقت که انطباق یک جامعه با تمامی این اصول امکان‌پذیر نیست، ولی باید در نظر داشت این اصول در هر جامعه‌ای که پیاده شوند، لازم هست در ارتباط و هماهنگی با یکدیگر باشند، در غیر این صورت نتیجه‌ی مطلوب حاصل نخواهد شد. (EPA, smart growth net work, 2000).

۴-۷- تاریخچه شهرهای هوشمند

مفاهیم نخستین شهر هوشمند به دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی برمی‌گردد در آن زمان، اداره‌ی آنالیز و تحلیل جامعه در شهر لس‌آنجلس از دیتابیس‌های متفاوت، تجزیه و تحلیل خوشه‌ای و عکاسی هوایی مادون قرمز استفاده می‌نمود تا داده‌های مختلفی را جمع‌آوری نماید. با آنالیز این داده‌ها، مسئولان شهری توانستند مشکلات مختلف را شناسایی نمایند و با تخصیص منابع به مکان‌های ویژه، فقر را کاهش دهند. پس از این اقدام، سه نسل متفاوت شهر هوشمند پدید آمدند.

۱- شهر هوشمند نسل اول با کمک شرکت‌های فناوری گسترش پیدا نمودند. این نسل شهر هوشمند، با وجود عدم آگاهی شهرداری‌ها بر فواید شهر هوشمند، بر روی اجرای طرح‌های فناورانه در شهرها نیز متمرکز شدند.

۲- برخلاف نخستین نسل شهرهای هوشمند، در smart city، مدیران آینده‌نگر در شهرداری‌ها به گسترش شهر هوشمند کمک می‌نمایند.

۳- در سومین نسل از شهرهای هوشمند، نه شهرداری‌ها و نه شرکت‌های فناوری، رهبری این جریان را در دست ندارند؛ بلکه یک مدل جدید همکاری در ایجاد شهر هوشمند به وسیله شهروندان، به وجود آمده است. در این مدل جدید، مفاهیمی همچون عدالت و سایر مسائل مربوط به زندگی اجتماعی انسان‌ها نیز در شهر هوشمند گنجانده شده است.

۴-۸- در حالت کلی چهار گام و مرحله اساسی در هوشمند سازی یک شهر وجود دارد.

مرحله نخست: با معرفی، اطلاع‌رسانی به ذینفعان و ساخت تصویری جدید از شهر آغاز می‌شود.

مرحله دوم: مرحله‌ای که پروژه‌های پایلوت خود را در حوزه هوشمند سازی آغاز نمودند و تا حدودی شهروندان‌شان هوشمندی شهر را لمس نموده‌اند.

مرحله سوم: همه‌ی دستگاه‌های دخیل در مدیریت شهر به‌طور افقی و هم‌زمان در این مسیر شروع به حرکت نمودند.

مرحله چهارم: پلتفرم یکپارچه‌ای در مدیریت برنامه‌ها، مدیریت زیرساخت‌ها و سامانه‌ها ایجاد نمود از سازوکارهای یک شهر هوشمند باهدف زیست بهتر بهره برد.

راهکارهای رشد هوشمند برای ساماندهی مناطق شهری

رشد هوشمند دربرگیرنده‌ی راهبردها و شیوه‌های عملیاتی متفاوتی می‌باشد؛ که چگونگی انجام و عملکرد آن‌ها بستگی به موقعیت‌های ویژه و شرایط مکانی و زمانی دارد. راهکارهای رشد هوشمند را به‌صورت کلی می‌توان به دودسته‌ی شهری و منطقه‌ای به ترتیب زیر تقسیم نمود:

راهکارهای شهری رشد هوشمند عبارت‌اند از:

* برنامه‌ریزی راهبردی و استراتژیک

* خلق جوامع خوداتکا: کاستن متوسط مسافت سفرها و تشویق پیاده‌روی، دوچرخه‌سواری با استقرار کاربری‌های متنوع سازگار در نزدیکی یکدیگر.

* بالا بردن قابلیت دسترسی و فرصت‌های حمل‌ونقل: تلاش جهت استقرار کاربری‌های مرتبط در نزدیکی یکدیگر (مانند استقرار مدارس و مشاغل رایج در محلات مسکونی) و پشتیبانی از تنوع حمل‌ونقل و ترابری شامل پیاده‌روی، دوچرخه‌سواری و وسایل حمل‌ونقل عمومی.

*ایجاد جوامعی جذاب و با هویت از نظر مکان: خلق محیط‌های فیزیکی که حسی از افتخار مدنی و فضاهای عمومی جذاب، عناصر طبیعی و کشاورزی با کیفیت بالا را منعکس می‌نماید.

*تشویق توسعه‌ی فشرده: رشد هوشمند موجب توسعه در سطح وسیع می‌شود و از آن نیز حمایت می‌نماید. کاهش اندازه قطعات و عقب کشی‌های ساختمان، حداقل نیاز به پارکینگ و به حداقل رساندن اندازه‌ی خیابان‌ها.

*تشویق توسعه‌ی خوشه‌ای: طراحی در اندازه‌های کوچک مانند دهکده‌های شهری هم آهنگ ساختن توسعه جهت تسهیل قابلیت دسترسی.

*تشویق توسعه درون بافتی: کاهش متوسط مسافت‌های سفر و پیاده‌روی، دوچرخه‌سواری، که با استقرار توسعه‌ی جدید در مناطق قبلاً توسعه یافته قابل دستیابی می‌باشد.

۹-۴- اجزای شهر هوشمند

از آنجاکه ابتکار عمل‌های مربوط به شهر هوشمند با همکاری شهروندان و تأثیر شگرف خود در جامعه، پا را فراتر از توسعه و به کارگیری فناوری می‌نهد، در بررسی اجزای شهر هوشمند، بایستی به عوامل انسانی و اجتماعی اعم از یادگیری، آموزش، سرمایه اجتماعی، منابع و مهارت‌های انسانی و همچنین به عوامل سازمانی مانند نقش ذینفعان و تأمین کنندگان منابع مالی مورد نیاز شهر، توجه به خصوصی را مبذول داشت. با اتخاذ یک رویکرد کلی نگر می‌توان سه عامل اساسی و مهم اجزای شهر هوشمند را این گونه تقسیم‌بندی نمود.

جدول (۱): اجزای شهر هوشمند

عوامل فنی	عوامل انسانی	عوامل سازمانی
زیرساخت‌های فیزیکی	زیرساخت انسانی	حکمرانی / زمامداری
فناوری هوشمند	سرمایه انسانی	خط‌مشی، مقررات و دستورالعمل‌ها
فناوری تلفن همراه، مجازی سازی و شبکه‌های دیجیتالی		

(منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

شهر هوشمند مزایای بسیاری را برای ساکنان خود به همراه دارد. به همین دلیل مردم روز به روز رویکرد بهتری نسبت به آن پیدا نموده‌اند. جوامع با سرعت زیادی در حال اجرای پروژه هوشمند سازی شهری می‌باشند. با توجه به پیشرفت‌های هوش مصنوعی پیش‌بینی می‌شود که این پروژه گسترش بیشتری پیدا نماید. آنچه مسلم می‌باشد شهرها و محلات آینده کاملاً با حال حاضر متفاوت خواهند بود. در این بین استفاده غیر اصولی از اراضی شهری نیز تأثیر مخربی را در محیط زیست پدید خواهد آورد. (موسوی حسنی، سید مصطفی: ۱۴۰۰، ۱۷).

۵- یافته‌های استنباطی تحقیق

جدول ۲ تی تست تک نمونه‌ای کلیه ی گویه ها

	میانگین	انحراف معیار	خطای انحراف معیار	Test Value = 3					
				آماره تی	درجه آزادی	Sig. (2-tailed)	اختلاف میانگین	95% Confidence Interval of the Difference	
								کرانه بالا	کرانه پایین
تعهد به محله	۵,۸۹	۱,۳۷۰	۰,۳۱۴	۹,۲۰۹	۱۸	.۰۰۰	۲,۸۹۵	۲,۲۳	۳,۵۶
تعلق به محله	۴,۸۵	۱,۳۰۹	۰,۲۹۳	۶,۳۲۱	۱۹	.۰۰۰	۱,۸۵۰	۱,۲۴	۲,۴۶
مشارکت اجتماعی	۶,۵۰	۱,۱۵۰	۰,۲۷۱	۱۲,۹۰۷	۱۷	.۰۰۰	۳,۵۰۰	۲,۹۳	۴,۰۷
اجتماع پذیری در محله	۹,۲۶	۱,۶۶۱	۰,۳۸۱	۱۶,۴۳۲	۱۸	.۰۰۰	۶,۲۶۳	۵,۴۶	۷,۰۶
هویت کالبدی و فرهنگی	۱۰,۶۷	۱,۷۱۵	۰,۴۰۴	۱۸,۹۶۶	۱۷	.۰۰۰	۷,۶۶۷	۶,۸۱	۸,۵۲
رشد هوشمند	۵,۶۷	۱,۳۲۸	۰,۳۱۳	۸,۵۱۷	۱۷	.۰۰۰	۲,۶۶۷	۲,۰۱	۳,۳۳

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

در این پژوهش با استفاده از روش آمار استنباطی، داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. بدین منظور ابتدا گویه‌های هویت محله‌ای با استفاده از آزمون تی تست تک نمونه‌ای مورد سنجش قرار گرفته است. با توجه به اینکه پاسخ‌ها در طیف پنج گزینه‌ای لیکرت رتبه‌بندی شده‌اند، عدد به عنوان حد وسط در نظر گرفته شده است. نتایج آن در جدول ۲ نشان داده شده است. داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که میانگین شاخص تعلق به محله در پایین‌ترین سطح و در حدود ۴,۸۵ و داده‌های هویت کالبدی و فرهنگی با ۱۰,۶۷ در بالاترین سطح قرار دارد و میانگین گویه رشد هوشمند با ۵,۶۷ در حد متوسط واقع شده است.

منابع:

- ۱- امیر حاجیلو، الهام، زنگانه، احمد، تولایی، سیمین و سلیمانی، محمد (۱۳۸۹). سنجش هویت محله‌ای تجریش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت معلم
- ۲- اسدی، روح اله، رهنما، محمد رحیم، افکاری، فرزقی، فاطمه (۱۴۰۱). بررسی تأثیر رشد هوشمند بر کیفیت زندگی (مطالعه موردی: منطقه ۸ شهرداری مشهد)، مجله پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، دوره ۱۰، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱
- ۳- آنا مراد نژاد، رحیم بردی، نیک پور، عامر وحسنی، زهره (۱۳۹۷). تحلیل کالبدی فضایی نواحی شهری بر اساس شاخص‌های رشد هوشمند شهری (مطالعه موردی: شهر بابل)، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۹، شماره ۳۴، صص ۱۹-۳۰

- ۴- پور جعفر، محمدرضا و رحمانی، جواد (۱۳۹۵)، تحلیل و بررسی شاخص‌های مؤثر در هویت محله (نمونه موردی: محله مسگرهای شهر زنجان)، معماری و شهر پایدار، سال چهارم، شماره اول، بهار و تابستان ۹۵
- ۵- رهنما، محمدرحیم، کتاب شناسایی و وجه تسمیه معابر، محلات و اماکن عمومی بافت قدیم شهر مشهد (۱۳۹۰)، ناشر انتشارات سخن گستر
- ۶- زنگنه، یعقوب، زنگنه شهرکی، سعید، خدابنده لو، حسن، عباسی فالاح، وحید (۱۳۹۷). تحلیلی بر نقش رشد هوشمند شهری در تقویت محله‌ای (مورد شناسی: محلات ناحیه ۵ و ۶ منطقه ۲ شهرداری تهران). جغرافیا و آمایش شهری- منطقه ای، شماره ۲۹، صص ۲۰۱-۲۱۴
- ۷- سرایی، محمدحسین، روستا، مجتبی و اشنویی، امیر (۱۳۹۴). ارزیابی هویت محله‌ای در شهر جهرم، پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، شماره اول، بهار ۱۳۹۴، صص ۶۹-۸۴
- ۸- فرجی، امین، یوسفی، زهرا و علیان، مهدی (۱۳۹۷) تحلیل الگوهای رشد شهری با تأکید بر نظریه رشد هوشمند (مطالعه موردی: منطقه ۲۲ کلان‌شهر تهران)، معماری و شهرسازی پایدار، دوره ۶، شماره ۱، صص ۲۳-۳۸
- ۹- قربانی، رسول و نوشاد، سمیه (۱۳۸۷). راهبرد رشد هوشمند در توسعه شهری اصول و راهکارها، جغرافیا و توسعه، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، صص ۱۶۳-۱۸۰
- ۱۰- ملک حسینی، عباس و مؤمنی اصفهانی، سمانه (۱۳۹۹). تحلیل و ارزیابی میزان تأثیرگذاری شاخص‌های رشد هوشمند بر توسعه شهری اراک، فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال سیزدهم، شماره سوم، تابستان ۱۴۰۰
- ۱۱- موسوی حسینی، سید مصطفی (۱۴۰۱). نظریه‌های شهر هوشمند، مجله جغرافیا و روابط انسانی، تابستان ۱۴۰۱، دوره ۵، شماره ۲، صص ۱-۲۰
- ۱۲- مشخصات شهر مشهد و محدوده مورد مطالعه، اطلس محلات شهر مشهد سال ۱۳۹۹

منابع لاتین:

1-Wey wang-Ming,(2015), Transportation-oriented smart growth planning and site selection for a subway station in Taipei, Taiwan, Using FAHP and DEA models, the best option for the location of the new subway station in Taipei was selected, and the results show that TOD is a desirable strategy for increasing the quality of life of citizens and benefiting from mixed use patterns, which also protects the environment and leads to a healthier life.

2-Banzhaf&Lavery (2010), Can land taxes help curb urban sprawl? Evidence from growth patterns in Pennsylvania The results of the research show that taxing land separation acts as a weapon against dispersion and causes the densification of residential units.

3- Determining the process of spatial identity and satisfaction with the neighborhood, The results of the above research indicate that the determination of the level of identity towards the neighborhood and also the individual has been measured based on the Lali urban identity scale. The correlation coefficient also has a positive relationship in the two variables of the length of residence and the level of neighborhood identity. It shows the significance between two variables.